

GAZİ TÜRKİYAT
G Ü Z / 2 0 2 3

Atf / Citation

ŞENER, A. (2023). "Kimlik ve Kimliksizleştirme Sorunsalı Olarak Kırgız Edebiyatında Din". *Gazi Türkiyat*, 33: 81-102.

Geliş / Submitted

12.09.2023

Kabul / Accepted

25.11.2023

DOI

10.34189/gtd.33.005

KİMLİK VE KİMLİKSİZLEŞTİRME SORUNSAĞI OLARAK KIRGIZ EDEBİYATINDA DİN

Religion as a Problem of Identity and De-identification in Kyrgyz Literature

Ayşe ŞENER*

Öz

Sovyetler Birliği'nin Türk halklarına yönelik sömürü politikası sonucu edebiyatın bir araç olarak kullanılması ile 1934 yılında sosyalist realizm metodu uygulanmaya başlamıştır. Edebiyatın yanı sıra toplumsal düzenin ve millî kimliğin temel ögesi olan din, tarih, dil gibi unsurlar da bu güdümün etkisinde kalmıştır. Bu noktada edebî eserler partinin sözcüsü olarak dine, dile, tarihe ilişkin olumsuz söylemlerle halkı devorime ve partiye davet etmiştir. Bir bakıma Türk halklarının toplumsal yapısını bozarak üst bir kimlik yaratma hedefleri için edebiyat bir araç olmuştur. Bu amaçla toplumun kültürel ve inanç yapısını sosyalist rejimin temeli olan Marksizm'e ve dolayısıyla Marks'ın düşüncelerine bağlı olarak şekillenmiştir. Dolayısıyla Kırgız edebiyatında din, sosyalizmin önünde bir engel görülerek içi boşaltılan ve dönüştürülen bir olgu olarak dikkat çekmektedir. Bazı yazarlar ise dinin yozlaştırılmasına ve kimliksizleştirme politikasına karşı eleştirel bir söylem tercih etmiştir. Bu noktada yazar-dönem ve ideolojik bakış arasındaki güçlü ilişki ve farklılıklar devreye girmektedir. Sovyet dönemi ve sonrası Kırgız edebiyatında dinin yansımalarına şiir, hikâye, roman, tiyatro gibi çeşitli edebî türlerde rastlamak mümkündür. Bu makale Kırgız edebiyatındaki din algısına ideolojik bir çerçeveden yaklaşmaktadır. Bu anlamda çalışma, kimlik inşası ve kimliksizleştirme noktasında Marksist ve Leninist ideolojinin izlerini irdelemekle birlikte yok edilmek/tahrip edilmek istenen "Biz" kimliğini koruma biçimlerini ele almaktadır. İlk edebî ürünlerden günümüze kadar yayımlanan eserlere bakıldığında her iki durumun örnekleri ile karşılaşmak mümkündür. Din, Sovyet destekçisi yazarların eserlerinde kimliği tahrip etme yollarından biriyken karşıt fikirdeki isimlerin eserlerinde ise kimliği koruma biçimidir.

Anahtar Kelimeler: Din, kimlik, kimliksizleştirme, Sovyetler Birliği, Kırgız Edebiyatı

Abstract

The utilization of literature as a tool, commencing in 1934 with the adoption of the socialist realism method, has had a profound impact on Kyrgyz literature. Along with literature, this influence extended to societal foundations such as religion, history, and language, which are integral components of both the societal order and national identity. In this context, literary works, in a way, invited the people to the revolution and the party with negative narratives about religion, language, and history, acting as the mouthpiece of the party. To a certain extent, literature became a tool for creating a

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kırklareli/TÜRKİYE. senerayse13@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1157-4187

higher identity by disrupting the societal structure of Turkic peoples. To achieve this goal, the cultural and belief structures of society were shaped in accordance with Marxism, the foundation of the socialist regime, and thus the thoughts of Marx. Therefore, religion in Kyrgyz literature is highlighted as an emptied and transformed phenomenon, seen as an obstacle to socialism. Some writers, however, chose a critical discourse against the corruption of religion and the de-identification policy. At this point, a strong relationship and differences between writer-era and ideological perspectives come into play. In Soviet and post-Soviet Kyrgyz literature, the reflections of religion can be found in various literary genres such as poetry, short stories, novels, and theater. This article adopts an ideological lens to examine the representation of religion in Kyrgyz literature. In doing so, it explores the traces of Marxist and Leninist ideologies in the context of identity formation and de-identification, while also delving into the strategies employed to preserve the "We" identity, which was targeted for erasure or dilution. A survey of literary works spanning from the earliest productions to contemporary pieces reveals instances that align with both approaches. In the works of pro-Soviet writers, religion is portrayed as a means to dismantle identity, whereas in the works of those with opposing viewpoints, it emerges as a tool for identity preservation.

Keywords: Religion, identity, de-identification, Soviet Union, Kyrgyz literature

GİRİŞ

Fransızca *identité* kökünden türeyen ve "aynılık, birlik, aynı olma durumu" anlamına gelen identity/kimlik kavramı,¹ esasen "hem diğer insanlara benzerliği hem de onlardan farklılığı içinde barındırır" (Kınacı 2016: 12). Jan Assmann'a göre kimlik ferdi ve toplumsal düzeyde geçerli olan bir bilinç meselesi olup kişisel ve ortak olmak üzere iki boyuta sahiptir. Bireysel kimlik, ait olduğu grup içerisindeki etkileşimine bağlı olarak ortaya çıkar. Assmann bu durumu grubun "Biz" kimliğinin öncelenmesi olarak değerlendirir. Ona göre "Biz" kimliği, bizi oluşturan bireyler dışında mevcut değildir. Bu durumu kendi içerisinde bir paradoks olarak yorumlar. Fakat her durumda da dikkat çekici nokta, "Biz" kimliğinin bir grubun yarattığı ve o gruptaki bireylerin ortaya çıkardığı bir özdeşleşme sonucu var olduğudur (2015: 139-142). Bir bakıma kimlik, millî kültürün ferdi ve toplumsal planda ortaya çıkan bir görünümüdür. Bu görünüm toplumun düşünce biçimine, giyim-kuşamına, eğitimine, sosyal yaşantısına sirayet eder ve bir bütünlük oluşturur (Kösoğlu 1995: 20-28). Aynı kültür çevresinde yaşam sürdüren bireylerin bu ortak duyuş ve yaşam tarzı, o toplumun devamlılığında önemli role sahiptir. Kösoğlu, dinî yaşantıyı da bu millî kültürün bir parçası olarak değerlendirir. Nitekim inanç, aidiyetin ve kimliğin kurucusu olarak kültürün temel değerlerinden birini teşkil eder (1995: 93). 19. yüzyılda başlayan ve 20. yüzyılın sonlarına kadar devam eden Sovyetlerin asimilasyon politikası, toplumsal kimlik olarak ifade edilebilecek biz bilincini diğer bir deyişle sosyal bilinci kıran, yok sayan bir içeriğe sahiptir. Çarlık döneminden itibaren halkı Ruslaştırmayı hedefleyen Rus emperyalizmi bir yandan da dinin yozlaştırılması ve halkın Hristiyanlaştırması uğruna çaba sarf etmiştir. Stalin döneminde ise bu Hristiyanlaştırma özellikle ateistleştirme üzerinden gerçekleştirilmiştir (Aça 2004: 29-39). Roy'a göre SSCB'nin temel amacı, *homo sovieticus* yaratmak olduğu kadar dil (Türkçe) ve din (İslam) üzerine var olan dilsel ve kültürel bütünleri kırmaktır (2005:

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. https://www.etymonline.com/word/identity#etymonline_v_1484.

9). Nitekim toplumsal yapının her bir unsurunu hedef alan politikada, özellikle inanç meselesi ayrı bir öneme sahiptir. Toplumun ve kültürel sistemin ortak bir değeri olan inançların hegemonyanın tahakkümüne uğraması bireyin hem kişisel hem de ortak kimliğini sarsar. Bu şekilde kültürel yapının nesilden nesile aktarılması engellenir, kültürel hafızanın tahribi ortaya çıkar.

“Bireyleri “biz” kılan, bağlayıcı yapıları” (Assmann 2015: 23) bozmak, dönüştürmek veya yok etmek kimliksizleştirmenin bir yoludur. Sovyet rejiminin kimliksizleştirme politikasında edebiyat da kullanılan bir araç olmuştur.² Bahsi geçen *homo sovieticus* tipinin yaratılması esasen Türk halklarının millî kimliğinin yok edilmesi anlamına gelir. Bu kimliksizleştirme politikasında inanca ilişkin tahakkümler, inşa edilmek istenen yeni kimliğin oluşumunu kolaylaştırır. Çünkü kimlik bir anlamda kültürel bir unsurdur. Smith, millî kimlik kavramını açıklarken ortak toprak, mit, tarihî bellek, kültür, ekonomi ve yasal hak ve özgürlükleri sıralar (1994: 75-76). Dolayısıyla bireyin ait olduğu kültürün yapı taşlarından biri olan insanın yok olması tarihinin ve kültürel belleğinin de yok olması demektir. Bu yok olmayı ortadan kaldırmak veya engellemek adına bireylerin diğer bir deyişle grup üyelerinin hafızayı sosyal yaşantıda harekete geçirmesi gerekir. Dervişcemaloğlu'na göre bunun etkili yolu anlatılardır. O, millî kimliğin bilinçli bir kurgulama dâhilinde üretilen bir söylemle yaratıldığı takdirde istenen etkiye sahip olacağından bahseder (2017: 83). Nitekim anlatı ile kültürel hafıza arasında doğru bir ilişki söz konusudur. Bu noktada öykü anlatma bir hatırlama eylemidir (2017: 87). Bundan hareketle edebiyatın kimliksizleştirme için kullanılmasına karşın aynı zamanda “Biz” kimliğini korumak veya sürdürmek adına da bir işleve sahip olduğunu söylemek mümkündür. Kınacı'nın da vurguladığı gibi bir bakıma Öteki'nin kimliksizleştirme amacı, “Öteki”den kendi “Biz” kimliğini korumak isteyen bireyler yaratır (2016: 20). Ateş'e göre de edebiyat kültürel kimliği korumak ve güçlendirmek için kullanılacağı gibi bir kimliği dönüştürmek veya tahrip etmek için de kullanılmaktadır (2020: 118). Edebiyatın bu işlevinden hareketle ortaya çıkan çalışma, başlangıç dönemi Kırgız edebiyatından günümüze kadar yayımlanan roman, hikâye, şiir ve tiyatro türlerinden oluşan bir örneklem ekseninde edebiyatta din sorunsalına ideolojik çerçeveden yaklaşarak dinin kimlik ve kimliksizleştirme aracı olmasına eğilmektedir. Bu şekilde toplumsal konjonktür ile birlikte Kırgız edebiyatında değişen din algısını ortaya koymayı amaçlayan çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

² Türk dünyası edebiyatları özelinde edebiyat ve kimlik ilişkisini irdeleyen çalışmalara örnek olarak (bk. Kınacı 2016; Ateş 2020).

1. VAR OLMAK İLE YOK OLMAK ARASINDA: EDEBİ ESERLERDE DİN

Haklarında ilk bilgiye Çin kaynaklarında ulaşılan ve tarihi MÖ 203-201'e dayanan Kırgızlar (İdil 2007: 14), en eski Türk topluluklarından biri olarak tarihî süreçte eski Türk dini başta olmak üzere, Maniheizm, Budizm, Hristiyanlık ve İslamiyet'in etkisi altında kalmıştır (Tanyu 1978: 110-115). Günümüzde Kırgızlar Müslüman³ bir topluluk olarak yaşam sürdürmektedir (İnan 1976: 45). Ancak 19. ve 20. yüzyıllarda Kırgızistan'da geleneksel Türk inanışlarının etkisi ile iç içe yaşamaya devam eden İslamiyet, Sovyet rejiminin etkisi ile yer yer sekteye uğramıştır (Ercilasun 2017: 57-65). Kimlik inşası ve kimliksizleştirme politikasından bahsedildiğinde Kırgızların tarihî süreçte dinde uğradığı bu engel ve tahakkümden ayrıca bahsetmek gerekir.

19. ve 20. yüzyıllarda Rus Çarlığının İslam uygarlığının merkezlerinden biri olan Türkistan'daki Hokand, Buhara ve Hive Hanlıklarını işgal etmesi, bölgedeki Türklerin millî kimliklerini tehdit etmiştir. Türkistan'daki temel amacı halkı Ruslaştırmak ve İslamiyet'in etkisini kırmak olan Rusların bu amaçla bölgede açtıkları Rus-Yerli okulları bu tehdidin somut örneklerindedir (Güngör 2013: 97-98). Öte yandan o yıllarda medreselerde canlı tutulan İslam dini, Rusların önünde bir engel teşkil etmektedir. Devrime kadar süren bu süreçte Ceditçiliğin etkisi, İslamiyet'in de yaşamasında önemli rol oynamıştır. Güngör'e göre bölgedeki Ruslaştırma siyasetinin karşısında İslamiyet bir koruma görevi üstlenmiştir (2011: 130). Ancak bununla birlikte 1917 Ekim Devrimi ile birlikte tamamen Sovyet Rusya'ya bağlanan Türkistan coğrafyasında din başta olmak üzere, alfabe, dil, edebiyat gibi çeşitli kimlik unsurları rejimin tahakkümü altında kalmıştır⁴. Sovyetler, Türklerin dinî yaşantısını baltama amacıyla, ihtilalin sonrasında 1948-1975 yılları arasında İslam karşıtı 69 kitap yayımlamış, çeşitli konferanslar düzenlemiştir (Türkoğlu 2019: 63). İbadetler ve çeşitli dinî ritüeller Sovyet Rusya'nın tehdidi altında kalmıştır. Sovyetlerden önce Türkistan'da 12 bin camii mevcutken 1950'li yıllarda Sovyet Türkistan'ında bu rakamın neredeyse 1000'lere düşmesi durumun somut örneğidir. Kırgızistan'da ise söz konusu tahakküm daha derinden hissedilmektedir. 1960'larda Kırgızistan'daki mevcut camii sayısı 33'tür. Ercilasun, Sovyet dönemindeki dinde yaşanan bu

³ Kırgızlar arasında İslamiyet'in kabulü konusunda ise araştırmacılar farklı tarihler ileri sürmektedir. Belek Soltonoyev, Abramzon, Bennigsen gibi araştırmacılar örneğinde bu görüşlerin 10. yy'dan başlayıp 18. yy arasında değişiklik gösterdiği görülmektedir. Ancak ortak görüş, Kırgızların diğer Türk topluluklarına kıyasla İslamiyet'i daha geç kabul ettiği'dir (Jusubaliyev 2007: 39-41). Bununla birlikte Kırgızlar İslamiyet'i, İslamiyet öncesi günlük hayat biçimleri ile birlikte yaşamaktadır (İnan 1976: 45; Gömeç 2002: 64).

⁴ Rus asimilasyonu devrimin çok daha öncesinde başlamıştır. Türk dünyasına genel olarak bakıldığında Hazar Denizi'nin kuzeyinde Altın Orda devletinin yıkılmasıyla kurulan Kazan, Astarhan, ve Kasım Hanlıkları ile başlayan bölünme ve 1552'de Kazan Hanlığı'nın yıkılması ile Rusların Türkistan'a yayılımı bir nevi kolaylaşmıştır. O yıllarda Kazan'da çok fazla camii yıkılmış, Hristiyanlığın kabulü için sert bir politika uygulanmıştır. Bu süreçle birlikte sonraki yüzyıllarda diğer Türk coğrafyalarına Rus istilası başlamıştır (Maraş 2002: 18-19; Erdem 2005: 8-11).

tahakkümün marksizm temelli bir ateizmin hatta bağımsızlık sonrası aşırı İslamcı birtakım grupların ortaya çıkışında etkili olduğunu belirtir (2017: 54-69). Akın'a göre de bağımsızlık sonrası yasak ve kısıtlamaların kaldırılması farklı cemaatlerin ve dinî anlayışların yayılmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim 1991'de çıkarılan Kırgız Cumhuriyeti Din Kanunu ülkedeki ibadethanelerin açılışını kolaylaştırmış ve bu kanunla birlikte ülkedeki misyonerlik faaliyetleri de hız kazanmıştır (2021: 60).

Yaşanan bu kültürel, toplumsal, dinî ve siyasi değişimi bir kimliksizleştirme süreci olarak değerlendirmek mümkündür. Bahsedilen dönemde edebiyatın güdümlü yapısı toplumsal yapının temelini oluşturan inanç meselesini etkilemiş ve edebiyat yoluyla okurun 'din' ve 'inanç' algısı merkeze göre şekillendirilmek istenmiştir. Devrimle birlikte Türk halklarının girmiş olduğu yeni kültür ve medeniyet dairesinde İslamî veya eski Türk inanış uygulamaları rejimin yürüttüğü politika için bir engel teşkil etmektedir. Bu sebeple Sovyetler Birliği'nin politikasına göre ilk dönüştürülecek unsurlardan biri din olmuştur. Elbette Sovyet dönemi yaklaşık 80 yıllık bir sürece tesadüf eder. Dolayısıyla bu süreç içerisinde siyasi konjonktürün birden fazla kez değiştiği düşünüldüğünde toplumdaki din algısının da değişebilme ihtimali akla gelmektedir. Bir bakıma bu husus sosyal hayatın bir yansıma alanı olarak edebî metinlere de akseder.

1.1. Komünizm ve Din İlişkisi

Materyalist düşünceye göre, ekonomik alt yapıyla ideolojik ve politik üst yapıdan oluşan toplumsal modelde din üst yapının bir parçasıdır (Mann 2004: 36). Bu anlamda tarihsel diyalektizmi oluşturan Karl Marks'a göre din toplum için zararlıdır. Henüz Feurbach'ın öğrencisiyken "Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi" isimli çalışmasında belirttiği dinin toplum için zararlı olduğuna ilişkin görüşleri herkesçe bilinmektedir. Onun ifadesiyle "*Din tıpkı ruhsuz bir dünyanın ruhu olduğu gibi, ızdırap içindeki yaratığın her feryadı kalpsiz bir dünyanın ruhudur. Din halkın afyonudur*" (Marks'tan naklen Löwy 1996: 28). *Alman İdeolojisi* eserinde ise Engels'le birlikte dini daha kültürel bir yapı olarak değerlendirir. Engels bu eserde sınıf çatışması ve sömürü bağlamında ilk Hristiyanlık ile marksizm arasında bir bağ kurar (Löwy 1996: 30). Marks ve Engels'e göre din, maddi yaşama en uzak ve en yabancı unsurdur. Bir defa oluştuktan sonra geleneksel bir öz içerir (2013: 243-247). Bu görüşler temelinde daha sonra Adler, Luxemburg, Lenin gibi isimler din ve komünizm ilişkisi üzerine çeşitli fikirler ileri sürmüştür. Bunlar arasında bilhassa Lenin'in görüşleri dikkat çekicidir. Halk için dinin afyon olduğunu düşünen Marks'a benzer olarak Lenin için de din bir 'sis'tir. 1905 yılında *Novaya Jizn*'de yayımladığı "Sosyalizm ve Din" başlıklı yazısında din ve devletin ayrı yapılar olduğunu vurgular. Lenin'e göre parti ile din alakalı olmamalıdır. Halk arasında din sınıfsal bir farklılık gibi bir ayrışma yaratabilecek bir yapıdır. Buna dayanarak kimliklerdeki din ibarelerinin kalkması gerektiğini savunur. Sosyalist partinin kurulmasını işçileri dinsel bir aldatmacadan kurtarma amacı ile ilintilendirir (Lenin 1955: 7-8; Lenin 2014: 13-14). Nitekim Marksizm için tüm dinler,

işçilerin gerilemesine ve sömürülmesine sebep olduğu için burjuva ürünüdür ve gericilik göstergesidir. Lenin 1909'da *Proletari*'de yayımlanan "İşçilerin Partisinin Din Karşısındaki Tutumu" başlıklı yazısında din karşıtlığı meselesini ayrıntılı bir şekilde açıklar ve bunun yalnızca bir Tanrıtanımazlık olmadığını vurgular. Ona göre marksizm materyalizmdir ve bir materyalist kuşkusuz dine düşmandır ancak dine karşı savaşmayı, dini materyalizmle açıklamayı, somut olarak pratikte din ile mücadele etmeyi bilmek gerektiğini düşünür (Lenin 1955: 20-25; Lenin 2014: 21-26). Bu noktada din ile mücadele yollarından biri edebiyat olmuştur. Karl Marks ve Engels'in fikirlerini partiye ve sosyal hayata uygulayan Lenin, yeni bir toplum ve kimlik inşası için edebiyatı da bir araç olarak kullanmıştır. Sovyetlerin bu politikasına göre bir bireyin mevcudiyetini sarsacak en önemli unsurların başında inancı gelmektedir. Buna bağlı olarak Kırgız edebiyatında inançsızlık, ateizm, dinin ve din adamlarının olumsuzlanması ve bunların aksine komünizmin ortaya çıkardığı bu yeni 'değer'lere eleştirel yaklaşım dikkat çeker.

1.1.1. Ateizm

Sovyetlerde edebiyat, komünizme hizmet ederek yeni bir kimlik inşa etmek için araç olarak kullanılmıştır. Bir bakıma edebiyat, ateist bir toplumda dinin rolünü de üstlenmiştir (Tagızade 2006: 20). Dini reddeden Sovyet rejimi için bir propaganda aracı olarak kullanılan edebî eserlerde İslam karşıtı/din karşıtı bir kara propaganda dikkat çekmektedir (Kınacı 2015: 142). Bu tahakküm Kırgız edebiyatında da mevcuttur. Sovyet dönemi romanlarında ibadetlerini yerine getirmeye çalışan kişilerin komünist düşüncüyü benimseyen kişiler tarafından hor görüldüğü kurguya yansımıştır veya kurgu aracılığıyla halkı dinî düşüncelerinden uzak tutmak amaçlanmıştır.⁵

1.1.1.1. Ateizmin Olumlanması

Sovyet dönemi Kırgızistanında sosyal ve dinî hayat üzerinde rejimin etkin olması ile edebî eserlerde ateizmin olumlandığı görülür. Kırgızistan'da İslamiyet üzerine yapılan bir araştırmada bazı kaynak kişilerin verdiği bilgiler, edebiyat ve sosyal hayat ilişkisinin o dönemdeki etkinliğini gözler önüne sermektedir. Buna göre ünlü Kırgız yazar Tügölbay Sıdıkbekov'un *Too Arasında* (Dağ Arasında) romanına ait ateizmle ilintili bir ifadenin halk arasında sıklıkla kullanıldığı bilgisi yer almaktadır (Ercilasun 2017: 60-61): "*Şapkamı çıkarttım, uzağa attım. Eğer Tanrı varsa, Tanrın şapkamı bana geri versin. Hani Tanrın nerede?*" olmak üzere romanda ateizme ilişkin başka pek çok öge

⁵ Güljanat Ercilasun'un Kırgızistan'da değişen dinî zihniyete ilişkin gerçekleştirdiği çalışmasında (2017: 61-64), kaynak kişilerin verdiği bilgiden hareketle Sovyet döneminde Kırgızistan'da rejimin etkisini açıkça görmek mümkündür. Sovyet rejimi o dönemde halkın inançlarını, ibadetlerini, geleneklerini engellemiştir. Söz konusu çalışmada bir kaynak kişi, namaz kılan babasının bu eylemine karşı olduğunu ve bundan o dönemde utanç duyduğunu belirtirken sonraki süreçte pişmanlığını dile getirmiştir. Bu çekinmede Sovyet rejiminin ateizm politikası olduğu açıktır. Kaynak kişinin verdiği bu bilgileri doğrudan edebî eserlerde gözlemek mümkündür.

yer almaktadır. Örneğin, romanda Kurman adlı kahramanın ateist olduğundan bahsedilir (Artıkbayev 2013: 454). Nitekim Tügölbay Sıdıkbekov, Sovyet döneminde en çok roman yazan yazarlardan biridir. O, çoğu eserini sosyalist realizm ekseninde ele almıştır. Bu bakımdan eserlerinde ateist düşüncenin olumlandığı, dinin yok sayıldığı anekdotlara rastlamak mümkündür. Adı geçen romandan başka, yazarın otobiyografik romanı *Col (Yol)*'da da ateist düşünce dikkat çekmektedir. Romanda inanma duygusu komünizm tesirinde zamanla etkinliğini yitirmiştir. Roman kişisi Tügölbay başta Allah'a inanan, değerlerini reddetmeyen bir adamken zamanla çevresindeki kişilerin bu tür inançların komünizmle ters düştüğünü ifade etmesi ile Tügölbay'ın huyu değişir ve zamanla içki içmeye başlar. Dıykanbay, Tügölbay'daki bu değişimi Sovyet rejiminin din üzerine uyguladığı asimilasyon ile ilişkilendirir (2021: 112). Nitekim romanda Tügölbay'ın aldığı eğitimin içeriğinde Lenin şiirlerinin ezberletilmesi söz konusudur ve bu doğrultuda dinin birtakım öğretilerinin fakir halkı ezmek için ileri sürülen yalanlardan ibaret olduğuna dair bilgiler yer almaktadır (Dıykanbay 2021: 889). Kuşkusuz Sovyet döneminde eğitimde din sorunsalı önemli bir husustur. Din öğretilmemeli ve öğrenilmemelidir. Dolayısıyla o dönemde mollalar ve dinî yaşayan herkes siyasi tahakküm altındadır. Ateizm okullarda öğretilen bir öğretilerdir. Bu örnekte de Lenin'in öğretilerinin kutsal kabul edilmesi ve din-sömürü arasında bir ilişki kurulması sosyalist realist edebî anlayışının bir neticesidir.

Ateizm yalnızca romanlarda ele alınmamıştır. Roza Kurbanova, Kırgızistan'da Sovyet döneminde yaygınlaşan ateizm inancına ilişkin Aalı Tokombayev'in *İmam Karmaldı* (İmam Tutuklandı), *Eski Adattar Cogolsun* (Eski Gelenekler Kaybolsun), *Kurman Aytta Büt Cumuşta Bololu* (Kurban Bayramda Hep Çalışalım) adlı şiirlerini de örnek olarak verir (2014: 514). Bunların yanı sıra Aalı Tokombayev'in *Adamın Küçü* (İnsanın gücü) şiirinde de dönemin dine dair hegemonik söylemi dikkat çeker:

Bar kılıp çok kılıp kудaydı caratkan – biz,

Atağın büt düynögö taratkan – biz,

Men ölböym, übölnböy ötüp ketem,

Kadıke, kудay bolsom kanday deysiz!

...

Kудaydan adam küçtüü boluş kerek,

Çıdamduu, keremettüü, küçtüü zerek⁶

⁶ Var edip, yok edip Tanrıyı yaratan biz,

Adını tüm dünyaya yayan biz,

Ben ölmem, yıpranmadan geçinirim,

Kadıke, Tanrı olsam ne dersiniz!

...

(...)

(Söylemez vd. 2017: 28).

Sovyet döneminin zihniyetinin doğrudan yansıdığı bu şiirde insan gücü, yaratıcının gücünün üstünde görülür. Nitekim Sovyet rejimi, işçiye ve emeğe her metanın üstünde bir değer atfetmiştir.

1.1.1.2. Ateizme Eleştirel Bir Bakış

Sovyet dönemi Kırgız yazarları sosyalist realizm gereği rejimin ilkelerini olumlarken aynı zamanda bazı yazarlar bu ilkeleri örtük veya açık biçimde eleştirmiştir. Cengiz Aymatov'da bu eleştirel yaklaşımı görmek mümkündür. Özellikle kimliksizleştirme amacı ile dinî değerlerin ve geleneğin içinin boşaltılması meselesi Aymatov'un eserlerinde eleştiri konusudur. Kahramanları aracılığıyla rejimin toplumsal hafızayı yok etme girişimlerini eleştirir. Hem birey hem de grup kimliğinin yok edilmesinin eleştirisinde Aymatov'un mankurt ve közkaman tipleri dikkat çeker. Bu kişilerin dinî bilgileri yoktur ve dine ilişkin olumlu fikirlere de sahip değillerdir. Örnek olarak *Kılım Karıtar Bir Kün* (Gün Olur Asra Bedel) romanındaki Sabitcan'dan bahsetmek gerekir. Sabitcan, babasının cenazesinde bir dua okuyacak veya âmin diyecek kadar dini bilgiye sahip olmayan biridir. Sovyet döneminde rejimden korkan ve dinini yaşamaktan çekindiği için cenazelere dahi katılmayan halkın dönüştürülmek istendiği insan tipi Sabitcan ile özetlenebilir. Babasının mezarının başında dua etmek yerine votka içmeyi tercih etmesi hem ontolojik hem de toplumsal bakımdan yitik bir kişilik olduğunu gösterir. Din, dil, tarih bilincinden yoksundur. Korkmaz'a göre Sabitcan'ın bu hâli sistemin derin tahribatının bir neticesidir. Eski Tanrılarla alay eden bu genç, yeni Tanrılarının çömez havarisidir (2016: 27-28).

Aymatov'un *Kıyamət* (Dişi Kurdun Rüyaları) romanı da din sorunsalı bakımından dikkat çekicidir. Aymatov özellikle romanın kahramanı Abdias ile dine sorgulayıcı bir tavırla yaklaşır. Abdias, papaz okuluna başlaması ve orada kilisenin Tanrı algılayış biçimini reddedererek başka bir arayışa girmesi ile öne çıkar. O, ateizmin ve materyalizmin toplumdaki değerleri yok ettiğine inanan bir kişidir. Boss, Grişan gibi romanda içki, uyuşturucu gibi kötü alışkanlıklara sahip kişilere yol göstermesi bu durumun somut örneğidir. Bu sebeple yazar Aymatov'un Abdias ile grup bilincini koruyan ve kimliksizleştirme politikasına karşı çıkan bir tavır sergilediği açıktır. Nitekim Abdias, sistem karşıtı bir kişidir. Romanda Sovyet destekçisi kişiler, Abdias gibileri "...bizimle olmayan bize düşmandır! Stalin söyledi bunu... Ya Allah'ını inkâr edersen ya da senin için her şey biter!" şeklinde ötekileştirir. Rejimin ilklerine, sosyalizme veya Stalin'e tapmayıp Tanrı'ya inananlar onlara göre "budala"dır (Aymatov 2013: 264).

Tanrı'dan insanoğlu daha güçlü,
Sabırlı, mükemmel ve uyanık (Söylemez vd. 2017: 28).

Abdias ise her şeye rağmen bu asimilasyona karşı direnir. Anlatıcı bu direnişi *“Tanrı vardır” diye inledi Abdias* (Aymatov 2013: 263) şeklinde dikkatlere sunar. Abdias’ın Tanrı’ya inandığı için yaşadığı bu zorbalık, yazarın kimliksizleştirme politikasına bir eleştirisidir.

Mar Bayciyev’in *Kara Kurt* (Akrep) hikâyesi de Tanrı’nın varlığına iman veya inkar meselesine değinir. Hikâyenin baş kişisi Sıdık, Tanrı’nın varlığına inanmamakta ve varlığını sorgulayarak ispat aramaktadır. Vaka zamanı 1942 yılı olan hikâyede, savaşın ve yaşamdaki çeşitli olayların zorluklarından bunalan Sıdık’ın ateist zihniyeti, açıkça okurun dikkatlerine sunulmaktadır: *“Hani, nerede Tanrımız. Eğer o var olsaydı, en azından bir kez gelir, halimizi sorar, bize yardım ederdi? Hani, gerçekten varsa şunu alsın ve bana uzatsın” diyerek büyük tebeteyini başköşeye doğru atarmış. Bunu görenlerin bazıları kıs kıs güler, bazıları ise - of, of... Biz sana ne diyelim? derlermiş.*” (Bayciyev 2006: 17). Alıntıda görüldüğü üzere Sıdık’ın Tanrı’yı inkârı söz konusudur. Bu yönüyle Sıdıkbekov’un Col romanındakine benzer bir sorgulayıcı tavrın olduğu görülmektedir. Ancak Col’dan farklı olarak bu hikâyedeki bazı kişilerin Sıdık’ın inançsızlığını yadırgadığı ve onu uyardığı dikkat çeker. Bu uyarılar toplumsal şuur oluşturma bilinci ile ilişkilidir. Esasen yazar, toplumda bu tür fikirlere sahip kişilere seslenmektedir. Bu uyarılara örnek vermek gerekirse Kırgız geleneksel yaşantısının da içerisinde yer edinmiş tölgöçülerden söz etmek gerekir. Tölgöçü adı verilen kadın Sıdık’ın Tanrı tanımaz tavrını eleştirir ve *“...siz Allah’ı incitmişsiniz, yaradana dil uzatmışsınız aksakal, yapmayın”* (Bayciyev 2006: 18) diyerek onu açık bir dille uyarır. Anlatıcı Tanrı’ya olduğu gibi tölgö ve tölgöçü⁷ konusunda da Sıdık’ın mesafeli bir duruş sergilediğini dikkatlere sunar. Fakat tölgöçünün bu uyarıları ve Sıdık’a bir gün bir akrep tarafından sokularak öleceğine dair kehaneti, Sıdık’ı etkisi altına alır. Günün birinde bir akrep Sıdık’ı sokar fakat Sıdık ölmez. Fakat yazarın okura vermek istediği mesajı alımlamak adına akrebin Sıdık’ı soktuğu anda *“...Ay, kurban olayım, yaradan, günahım varsa affet...”* (Bayciyev 2006: 22) şeklinde Allah’a yalvarışı dikkate değerdir.

Beksultan Cakiyev’in *Yurtsuz Kalan Halk* adlı tiyatro eserinde ise Tanrı’nın varlığı Makeçal adlı kişi tarafından sorgulanır. Minçaşar’ın *“Sanki, Tanrı yoktur, demek istiyorsun!”* sözünün üzerine Makeçal *“Belki vardır; belki yoktur. Varsa bizim için faydası ne? İnsanları kedi köpek dalaşına sokması mı? (Göçmenleri işaret ederek) Ahmaklar, mutluluk bulacaklarmış! Bizden öncekiler de bu konuda boş durmamışlardı. Onlar da mutluluklarını aramışlardı. Hiçbirisi aradığını bulamadı. Hepsi feryat ve figanla ayrıldılar bu dünyadan. Kemikleri bile çürüdü.”* (Cakiyev 2016: 143) diye cevap verir. Eserdeki bu detay, Tanrı’nın varlığının ve insan hayatındaki anlamının sorgulandığı ifadeler olması bakımından mühimdir. Cakiyev’in eserde Makeçal’a yer vermesi o dönemde

⁷ Tölgöçüler, Kırgızlarda geleneksel halk tıbbının icracılarından. Özellikle gelecekte haber verme, fal bakma 41 kara taşı ile insanların kaderi hakkında bilgi verme gibi işlevlere sahip kişilerdir. Ayrıntılı bilgi için bk. (Kiyat 2023a: 60).

ona benzer kişilerin varlığını göstermesi açısından değerlidir. Bir bakıma Makeçal'daki bu isyan yazarın bu tip kişilere bir eleştirisidir.

Kırgız edebiyatının ilk kalemlerinden olan Mukay Elebayev'in *Kıym Kezen* (Zor Zamanlar) adlı hikâyesinde bu eleştiriyi örtük de olsa görmek mümkündür. Hikâyede Stephan adlı kişi, Rus olmasına rağmen Ruslarla iyi anlaşamayan, Kırgızlara daha yakın bir kişi olarak betimlenmiştir. Ürkün'ün ardından vatanına dönen Kırgızların yaşadığı açlık, sefalet ve sömürünün ele alındığı eserde Stephan'ın birkaç söylemi dinî ve ideolojik eleştiri örneği taşımaktadır. Stephan bir ateist değildir, ateist olanlara ilişkin eleştiride de bulunmaz. Fakat onunla doğru bir din imajı çizilmektedir. O dönemde bulunan zengin-fakir ayrımı sebebiyle "*Onlar Allah'ın sevdiği kulu da, biz değil miyiz? Her şeyi kendi çıkarları için kullanıyorlar. Manastırdaki papazlara bir bak sen önce. Senin elinde bir parça toprağın yok. O papazlar ise binlerce dönümlük topraklarını istedikleri gibi ekip biçiyorlar. Binlerce mal manastırın etrafında dönüyor. Bunları ise onlara hükümet veriyor, dua etmeye gelen halk veriyor bütün bunlar azmış gibi 'Allah'a sığınınız, elinizden geldiğinde esirgmeden yardım ediniz bize, bunun hayrını öbür dünyada göreceksiniz' diyerek aldatırlar herkesi.*" (Söylemez vd. 2009: 69) şeklindeki isyanı o dönemde din adamlarının kişisel çıkarları uğruna dini kullanmasıdır. Dolayısıyla bu tür kişiler dinî doğru temsil etmemekte ve yazarın eleştirisine uğramaktadır. Nitekim bu sömürü aynı zamanda dinin de tahribatı anlamına gelir.

1.2. Gelenek ve Din İlişkisi

Her ne kadar sosyalizmden ötürü dinî uygulamalar azalsa da halk arasında yaygın olarak kullanılan "*Din üzülböyt, süzülot*"⁸ (Ercilasun 2017: 60) sözü gelenek ve din ilişkisini ortaya koyar niteliktedir. Kırgızlarda geleneğin din ile ilişkisini örneklemek adına ilk olarak Aytmatov'u zikretmek gerekir. Aytmatov'un *Kılım Karıtaar Bir Kün* (Gün Olur Asra Bedel) romanında geleneksel unsurlar dikkat çeker. Romanın önemli kişilerinden Kazangap'ın ölümü ile geleneğin taşıyıcılığını üstlenen Yedigey'in⁹ gelenek göreneklere göre dostu Kazangap'ı defnetme çabası dönemdeki dinî yaklaşımları değerlendirmek adına dikkat çekicidir. Nitekim Kazangap romanda hem dini hem de gelenekleri savunan bir adamdır. Oğlu Sabitcan'a rejim eleştirisi yaptığı bir konuşmada: "*İnsan yalnız Allah'a sırt çevirmez, yalnız O'na küsemez. Allah ölüm verirse, bu, hayatının sona ermesi demektir. Çünkü insan doğar ve vakti gelince ölür*" şeklindeki sözleri Kazangap'ın inancı hakkında fikir vermektedir. Kazangap'daki bu din algısı ölümü sonrası Yedigey ile devam ettirilir. Yedigey'in ibadet ve din bilgisi Kazangap kadar güçlü olmasa da onun ölümüyle elinden gelen tüm çabayı gösterir. "*Dua edeceğim, Yasin okuyacağım, Âdetlere uygun olarak kefene koyacağım*" (Aytmatov 2001: 20) sözleri bu çabanın somut göstergesidir. Fakat onun bu çabası çevresindeki bazı kişilerce "*Yaa,*

⁸ Din, tamamen engellenemez fakat zayıflayabilir.

⁹ Romanda geleneğin taşıyıcısı son nesli temsil eden Yedigey hakkında ayrıntılı bilgi için (bk. Şener 2022: 122-125).

altmış yıllık Sovyet yönetiminden sonra hÂLÂ dua mı biliyorsun?" (Aytmatov 2001: 20) şeklinde eleştiriye maruz kalır. Yedigey her ne kadar kendini "...Dua etmesini bilirim ben!" diyerek savunsa da anlatıcı Yedigey'in çabasını şu şekilde betimlemiştir:

Yedigey (...) yarı yarıya unuttuğu duaları tekrarlayıp hatırlamaya, Tanrı'ya yönelteceği yakarıları bir sıraya koymaya çalışıyordu. Çünkü, insan kalbinde, başlangıç ile son, hayat ile ölüm arasındaki çelişkiyi uzlaştıran, yalnız ve yalnız, bilinmeyen, görülmeyen Tanrı idi. Dualar işte bunun için okunuyordu. Başka türlü Tanrı'ya sesini duyuramazsın, niçin yaratıp niçin öldürdüğünü soramazsın ki! Dünya kuruldu kurulu insanlar böyle yaşıyor, pek razı olmasa da böyle katlanıyor kaderine. Duaların var oldukları günden beri hiç değişmemesinin, hep aynı sözlerle tekrarlanmasının sebebi de, teselli bulup yatışmaları, boşu boşuna sızlan mamaları içindir. Dualar, yüzyılların okşayıp parlattığı altın külçeleri gibi, dirilerin ölülerin başında söyledikleri en özlü, en süzme ve son sözlerdir. Âdet, gelenek böyledir (Aytmatov 2001: 109).

Yedigey için din ve gelenek bir bütündür. Alıntıda, duanın bir gelenek olması yaşamın ve ölümün kaderden ibaret oluşuna dair fikirleri, anlatıcı tarafından şu şekilde aktarılır: *"Allah'ın varlığına ya da yokluğuna inanmak başka şeydir. Ama insan denen yaratık, bu şekilde davranması başlanacak bir şey olmasa da, ancak başı sıkıştığı zaman Allah'ın adını anıyor, Allah'tan yardım diliyor. 'İnanmayan insan başı ağrımayınca Allah'ı düşünmez...' diyen atasözü de bundan doğmuş olsa gerek. Ne olursa olsun, herkes duaları bilmelidir"* (Aytmatov 2001: 109).

Romadaki tüm bu detaylarda öne çıkan din ve geleneğin bir aradalığıdır. Ayrıca romanda Yedigey cenaze gömmenin atalardan öğrendiği bir gelenek olduğunu vurgular ve öğrendiği kadarıyla yerine getirmeye çalışır. Unutmanın gerçekleşmesi kültürel şuurun da yok olmasına sebep olur: *"Yedigey, başını döndürüp araçlarla gelen genç arkadaşlarına baktı ve onların hiçbirinin duaları bilmediğini düşünerek canı çok sıkıldı. Öldükleri zaman, birbirlerini gömmek zorunda kaldıkları zaman ne yapacaktı bu insanlar?"* (Aytmatov 2001: 110) şeklindeki alıntıda görüleceği üzere Yedigey, yeni nesillerin dua etmeyi, ölü gömmeyi vb. gelenekleri unutacaklarından endişe eder. Romanda din ve geleneksel uygulamalar, kültürel sürekliliğin devamını sağlayan önemli unsurlar olarak ele alınmıştır.

Sagındık Ömürbayev'in *Boroonda Kündör* (Fırtınalı Günler) romanındaki Kaltay adlı aksakal¹⁰ dini bütün bir insan olup geleneksel Kırgız yaşantısını temsil etmektedir. Bu sebeple Kaltay eserde abdest alan, namaz kılan bir adam olarak ele alınmıştır (Dıykanbay 2021: 111). Romanda kuran okumak, namaz kılmak bazı kahramanlar tarafından olumludur. Ölenin arkasından dua edilir, mezarı ziyaret edilir. Dolayısıyla Ömürbayev'in romandaki metin kurucu işaretler yoluyla toplumsal şuuru koruduğu görülmektedir. Dua ve mezar ziyaretleri, özellikle geleneksel kültürün nesilden nesile

¹⁰ Kırgız toplumunda aksakallar saygın, bilge, danışman gibi rollere sahip kişilerdir (Kiyat 2023b: 958).

aktarılarak günümüzde de devam ettiğini göstermektedir. Eski Türk inancı ile İslamiyet'in bir sentezi olarak Kırgızların hayatında yer edinen duanın başka edebî eserlerde de benzer geleneksel yapıda yer aldığı görülür. Söz gelimi Kırgızların ilk romanı *Uzak Col'un* (Uzun Yol) kişilerinden Burmake Ana'nın, "*Sağ salım git, kurban olayım sana. Allah yolunu açık etsin*" (Elebayev 2015: 32-33) sözleri gündelik Kırgız yaşantısından bir örnek olarak verilebilir. Nitekim dua, Kırgızların doğum, ölüm, evlenme gibi geçiş ritüellerinin yanı sıra gündelik hayatın her anında bilhassa Burmake ana gibi aksakal kişiler tarafından sürdürülür. Başka bir romanda ise Ayşa apa adlı kişinin Kırgız geleneklerini sürdürdüğü, dualar ettiği ve çeşitli ritüelleri gerçekleştirdiği görülür. Romanda dini ve geleneksel kimliğin taşıyıcısı olan Ayşa apa diğer kişilerdeki bu eksikliği tamamlar bir misyonu söz konusudur. Romanın baş kişisi Murat'a: "*...dua bilmiyorsan bile üç kere bismillah de, dua et. Bunun da sevabı az değildir*" (Danikeyev 2012: 286) diye salık vermesi bu misyonun somut bir örneğidir.

1.3. İslamî Unsurlar

1.3.1. Kader Anlayışı

İmanın şartından biri olan kadere iman, edebî eserlerin içerisinde yer yer eleştirel gözle ele alınmıştır. Özellikle kaderin bir teslimiyet olarak algılanmasının insanı atalete sürüklemesi ve çabasızlığı açığa çıkarması Türk edebiyatında eleştiri konusu olmuştur. Bu konuda ilk akla gelen isim kuşkusuz Mehmet Akif'tir. Azerbaycan, Özbek, Tatar gibi Türk dünyası edebiyatlarında ise özellikle kadimci-creditçi tartışmalarının odağını zikredilen husus oluşturmaktadır. Kırgız edebiyatında ise Aytmatov özelinde daha derin bir felsefi zemine oturan kader kavramı kimi yazarlar tarafından ise ideolojik temelde ele alınmıştır.

"*Dünya kuruldu kurulalı insanlar böyle yaşıyor, pek razı olmasa da böyle katlanıyor kaderine.*" (Aytmatov 2001: 109) ifadesinde görüldüğü üzere *Kılım Karıtaar Bir Kün* (Gün Olur Asra Bedel) romanında Yedigey'in fataliteden yakındığı görülür. Aytmatov, *Kıyamət* (Dişi Kurdun Rüyaları) romanında ise benzer bir yaklaşımla kadere, sorgulanan bir kavram olarak ele alır. Bu anlamda romandaki Abdias, kader üzerine düşünen bir kişidir. Elbette bu romanda bahsedilen din İslamiyet değildir. Abdias Hristiyandır. Ancak onun aracılığıyla Aytmatov'un din fenemonolojisine ait birtakım unsurları eleştirel gözle irdelediği görülmektedir. Aksine *Uzak Col* (Uzun Yol)'da ise roman kahramanı "*Allah alnımıza ne yazdıysa onu göreceğiz*" (Elebayev, 2015: 76) diyerek kaderin sorgusuzluğuna sığınır.

Sultan Rayev'in *Kün Karmağan Bala* (Güneşi Tutan Çocuk) hikâyesinde kadere teslimiyet dikkat çeker: "*İnsan insan da olsa Allah'ın verdiği kaderin önünde aciz bir kuldu.*" (Rayev 2022: 19) ifadesi ile anlatıcı, kahramanın yaşamının son anlarındaki hislerini betimlemektedir. Bir bakıma burada yazar, insanın Tanrı karşısındaki acizliğinin, 'kader' mefhumunun değişmezliğinin bir neticesi olduğunu imlemektedir.

Mar Bayciyev'in *Kara Kurt* (Akrep) hikâyesinde de "...Allah'ın alnına yazdığı kaderden nasıl kaçabilirsin ki? Ne kadar yaşarsan yaşa bir gün öl derse o an ölürsün." (Bayciyev 2006: 14); "*Sıdıke böyle düşünüp durma, bir kurban kes. Ne yapabilirsin, alın yazımız bu ya*" (Bayciyev 2006: 19); "...ben ölüyorum, benim ecelim bundan olacak, Allah'ın yazgısı bu." (Bayciyev 2006: 22) şeklinde ölümün bir kader olduğundan bahsedilir.

1.3.2. İbadetler

Bazı Kırgız romanlarında İslamî ibadetlerden de bahis söz konusudur. Örneğin, Öskön Danıkeyev'in *Kököy Kesti* romanında Aysa apa, dini bütün bir kadın olarak betimlenir. Yaşlı olması ve geleneksel ritüelleri sürdürmesi sebebiyle herkes ona saygı duyar. Diğer yandan Sovyet döneminde yaşamasına rağmen dinî uygulamaları da devam ettirir. "*Beş vakit namaz kılar, orucunu tutar.*" (Danıkeyev 2012: 243). Bu yönüyle Kırgız kimliğinin taşıyıcısıdır. Gelenek ve din de bütün olarak kimlik sağlayıcı unsurlar olarak işlenmiştir.

Tarihi roman *Sıngan Kılıç*'ta (Kırılan Kılıç) namaza ilişkin detaylar yer almaktadır. Romanda Nüzüp gibi bazı olumlu özelliklere sahip kişilerin namaz kıldığı dikkati çeker: "*Yerinden kalkarak namazına başladı. 'Bismillâhirrahmanirrahim... Allahüekber, Allahüekber, Allahüekber.'*" (Kasimbekov 2003: 108) şeklinde anlatıcı bu ibadeti tasvir eder. Rusların Türkistan'ı ele geçirdiği süreci anlatan romanda, "*beynamaz*" (Kasimbekov 2003: 173) ifadesi ise "Öteki" kimliğini işaret etmektedir.

Cunay Mavlyanov'un *Açık Asman* (Açık Gökyüzü) romanında baş kişi Sapar, Sovyet rejiminin destekçilerindendir. Babası Mambat ise ibadetlerini yerine getiren bir müslümandır: "*Ben yatsı namazını kılayım, sizler biraz dinlenin, atlar da dinlensin*" (Mavlyanov 1968: 44) diyerek yolculuk sırasında dahi namazını kılmayı ertelemeyiz. Dıykanbay, roman üzerine yaptığı değerlendirmede Mamat ve eşinin dindar olduğunu fakat bununla birlikte çocuklarının Sovyetlere hizmet etmesi sebebiyle olumlu tipler olduklarını belirtir (2021: 138). Romanda Mamat gibi namaz kılan bir başka kişi Dolon'dur. Dolon yaşlı bir bahçıvandır: "*Namazını bitirdikten sonra minderin üzerine bağdaş kuran Dolon bahçıvan, zikir çekerek başı öne eğik, gözleri yumuk şekilde oturuyordu*" (Mavlyanov 1968: 69). Dolon da o dönemde savaşa maddi manevî destek veren kişilerdendir. Romandaki bu kişiler her ne kadar olumlu tip olarak görünseler de dindar Mambat'ın oğlunun içki içmesi ve bu eylemi babasının duymasından çekinmesi önemli bir detaydır. Mambat'ın oğluna yüklediği bu utanma duygusu, yazarın kimliğini koruma çabası olarak okunabilir. Komünist bir genç içki içebilir fakat kültürel bilinci bu eylemi dindar babasına esasen kendiliğine bir ihanet olarak algılar.

1.3.3. Dinî Nikâh

Tügölbay Sıdıkbekov'un *Zayıptar* (Kadınlar) romanında dinî nikah hakkında bilgi verilir. Barımta kocasından nasıl boşanacağına yollarını ararken Tagay adlı bir moldoya gider. Moldo Barımta'ya nikahın geçerlilik şartlarından bahseder: "*Atantay'ın oğlu Alımbay'ın kendisi razı olmadıkça boşanamazsın*" (Sıdıkbekov 1966: 257)

şeklinde erkeğin istememesi durumunda boşanmanın mümkün olmadığı belirtilir. Romanda ayrıca küçük kızlara nikah kıyılma hususunda da pasajlar yer almaktadır. Küçük bir kıza nikah kıymak isteyen bir adam şeriata göre bunun usulünü sorduklarında Tagay moldo: “Kız on iki yaşını doldurmadığı sürece nikah kıyılmaz” cevabını verir. Ancak bu cevap Tazabek batırı mutlu etmez, aksine sinirlendirir: “Sürekli kuran, tefsir okumana rağmen şeriati hiç iyi bilmiyorsun. Muhammed peygamberin dokuz yaşındaki kıza nikah kıydığını nasıl bilmezsin! Peygamber, peygamber olup dokuz yaşındaki kıza nikahına alıyor da ben sekiz yaşında kıza söyke saldırsam¹¹ ne olacak ?” (Sıdıkbekov 1966: 283) şeklindeki sözleri aracılığıyla dinin aslının dışında yorumlamalar yapan kişilere eserinde yer vermiştir. Nitekim, Sovyet döneminde rejim güdümünde yazılan eserlerde din, yobazlık, cahillik, bağnazlık gibi olumsuz zihniyetler çerçevesinde ele alınabilmektedir. Bu örnekte rejimin diğer bir deyişle yeninin karşısında moldolar, yani eski anlayış yer almaktadır.

1.3.4. Şeytan-Melek

Sulayman Rısbayev’in *Meleğin Dönüşü* hikâyesinde dine ilişkin bir unsur olarak melekler konu edilmiştir. Hikâyenin baş kişisi, Cumaanalı adlı bir ustanın oğlu Adıl’dır. Adıl babasını birkaç yıl önce kaybetmiş ve onun özlemi ile yaşayan bir çocuktur. Bir gün rüyasında babasını görür ve babasına resmini çizmek istediğini belirtir. Babasının verdiği cevap o dönemin dinî algısını ortaya koymak adına önemlidir: “...oğlum Müslüman çocuğu resim çekilmez, çizme” (Rısbayev 2021: 129) der. Fakat Adıl’ın üzüldüğünü görünce “...ben meleğimden izin isteyeyim, tamam derse çizersin” (Rısbayev 2021: 130) diye ekler. Adıl uyandığında annesine telaşla bu meleğin kim olduğunu sorar. Annesi ise “...melek denen şey insanoğlunun koruyucu ruhudur, o sadece temiz, iyi insanları korur. Baban çok temiz, iyi bir insandı” (Rısbayev 2021: 130) diye cevap verir. Hikâyenin devamında Adıl’ın babasının nasıl koruyucu bir meleğe sahip olduğu açığa kavuşur. Ağır bir hastalığa yakalanan Cumaanalı, birkaç gün hiç uyanamaz. Bir gece bir ışık görür ve bu ışıkta bir keramet olduğunu hissederek Kuran-ı Kerim okumaya başlar. O günden sonra da koruyucu bir meleği olduğuna inanır. Hikâyedeki bu ayrıntı dönemin din algısını, dinî düşüncüyü değerlendirmek adına önemlidir. Nitekim Adıl’ın annesinin ifadeleri Kırgız toplumunun bağımsızlık sonrası dine ilişkin zihniyetini ortaya koyar niteliktedir. İslamiyet öncesi inanış ve uygulamaların Kırgızlarda bağımsızlık sonrasında İslamiyetle birlikte yaşadığı açıkça görülür. Kırgız sosyal yaşantısının içerisinde iyi ruhları memnun etme, kötü ruhları defetme hususu geçmişten gelen bir gelenek olarak yaşamaya devam etmektedir. Söz konusu hikâyede bahsedilen ruhların İslamî bir görünümü olarak ‘melek’lerin yer alması ve kutsal kişinin koruyucu ruha sahip olması, bu kutsallığın ağır bir hastalıktan

¹¹ Söykö, kelime olarak küpe anlamına gelir. *Söykö saluu* ise nişanlanma, sözlenme için kullanılır. Kırgız toplumunda nişanlanan kıza bir işaret olarak küpe takılır. Bu törene de *söykö saluu* adı verilir. Kırgızlarda evlenme geleneklerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. (Polat 2005).

sonra gelmesi gibi unsurlar kamlık geleneğin İslami sentezinden bir görünüm olarak değerlendirilmelidir. Söz konusu inanış Kırgız kimliğini oluşturan unsurlardandır.

Beksultan Cakiyev'in *Yaydan Çıkan Nağmeler* adlı tiyatrosunda ise Canalkıç ve Şeytan adlı kişiler yoluyla okura ölüm ve günah kavramları somutlanır. Canalkıç, Azraili sembolize etmektedir. Yazar, Canalkıç ile kötülük yapan, kibirli, kötü niyetli bir profil yaratmıştır. Canalkıç iyi insanlardan nefret eden onlara iftiralara atan biri olduğu için Tanrı tarafından ayağına dar bir çizme giydirilerek ölümsüzlükle cezalandırılmıştır ve insanın canını alan bir Azrail'in görevi ona verilmiştir. Bu sebeple Canalkıç'ın Tanrı'ya karşı bir isyanı söz konusudur: "*Tanrı'yım diye böbürlenmesin! Öyle âdil olmayan Tanrı'ya ben...*" (Cakiyev 2016: 16) diyerek ölümsüzlüğünün acısını öfke ile dışa vurur. Onun hisleri "*Allah'ın bu azabı biktırdı, usandırdı beni! Ölmek istiyorum, ama olmuyor. Ölümsüz kılarak cezalandırdı beni (...)*" (Cakiyev 2016: 14) şeklinde okura aktarılır. "*Elimden her şey gelir! Tanrı olmak da gelir elimden*" (Cakiyev 2016: 16) diyecek kadar bilinçsizdir. Diğer yandan eserdeki şeytanlar da Canalkıç'ın insanları kötü yola sevketmesinde yardımcıdır. İnsanoğluna kıskançlık denilen büyük zehri iletenler olarak "*Öyleyse, şeytanlardaki o zehir; kıskançlık ve çekememezlik zehri insanlara çok çok bulaşsın! İnsanların asla kurtulamadığı dertleri olup içini yaksın onların!*" (Cakiyev 2016: 56) şeklinde betimlenirler. Tiyatroda adı geçen kişiler, "Biz" kimliğinin karşısında yer alan kişilerdir. Bireyin şuurunu ele geçirmeyi amaçlamakta ve onu ihânete, günâha sürüklemektedirler.

1.3.5. Cennet-Cehennem

Tügölbay Sıdıkbekov'un *Zayıptar* (Kadınlar) romanında cennetten bahsedilir. Zorluklara göğüs geren kadın kahramanların aralarında geçen bir konuşmada: "*Hiçbir şeyden korkma Kanış. Dayın gelecek, bu felaketten de kurtulacaksın. Eğer öbür dünyada moldoların anlattığı gibi bir cennet varsa biz de cennete gideriz. Ne kadar günah işlemişsek bile kötülerin kaçısı onu temizlememiş midir?*" (Sıdıkbekov 1966: 282) şeklinde ahiret ve cennet inancı vurgulanır. Burada Kanış'a yapılan uyarıda her ne kadar dinî bir söylem dikkat çekse de esasen kadınların Sovyet döneminde Çarlık'tan kalma sorunları yaşamayacak olması inancı daha ön plandadır.

1.4. İslamiyet'e Karşı Unsurlar

1.4.1. İçki

İslamiyet'in karşı olduğu eylemlerden biri içki içmektir. Kırgızların atasözlerine bakıldığında da içkinin zararının vurgulandığı görülür: "*İçkilikle toygon enesin taanıbayt (İçkiye doyan anasını tanımaz), İçkilikte maktanıç çok, saktanıç bar (Ayyaşlıkta övüngenlik yok, sakınganlık var), İçkilik artı ökünüç (Ayyaşlığın arkası pişmanlık)*" (Şavk 2002: 126) atasözleri halk arasında içkiye dair düşünceleri ortaya koymaktadır. Dıykanbay, Kırgız edebiyatında içkinin iki türlü ele alındığına dikkat çeker. Bazı romanlarda içki içmenin zararları anlatılırken bazılarında ise içki içmek kültürün, eğitimin göstergesi olarak tasvir edilmiştir. Dıykanbay, içkinin bir sorun

değil, bir kültür ögesi olarak işlendiği romanlara örnek olarak *Bizdin Zamandın Kişileri* (Bizim Zamanımızın İnsanları) romanını verir (2021: 59). İçkinin bir kültür göstergesi olarak edebiyata yansması kuşkusuz sosyalist realizmle ilişkilidir. Adı geçen roman Sovyet dönemi Kırgız edebiyatında rejimin propangandasını en iyi şekilde yapan eserlerdendir. Bu anlayışa uygun yaratılmış tiplere göre alkol ve din birbirinden bağımsız unsurlardır. İçkinin olumsuzlandığı eserler ise kimlik ve din meselesi için kaydadeğerdir.

Cengiz Aytmatov'un *Ak Keme* (Beyaz Gemi) adlı eserde sarhoşluk, şiddet, içki kokusu vb. öğeler üzerinden kimliksizleştirme eleştirisi yapılır. Yazar, eşine kaba davranan ve onu ölesiye döven közkaman tipi Orozkul ile içki içmenin zararlarını ortaya koyar. Anlatıcı "Ne zaman sarhoş olsa döverdi onu. Öküz yapılı bu adam, öfke ve kederinden delirecek gibi olurdu" (Aytmatov 1999: 26) şeklinde Orozkul'un uyguladığı şiddeti özetler. Hikâyenin baş kişisi çocuk ise Orozkul'un eşi Bekey halayı "Dünyanın en mutsuz kadımıydı Bekey hala. Çünkü çocuğu olmuyordu. Bunun için de Orozkul her sarhoş oluşunda dövüyordu onu" (Aytmatov 1999: 11) şeklinde betimler. Eserde, "Sarhoşların hırılıtsı, kahkahası ve pis içki kokusu çocuğu boğacaktı nerdeyse" (Aytmatov 1999: 165) ifadesi bireyin belleğinin tahribatını ve sarhoşların şuursuzluğunu göstermektedir. Göz (2022: 30), hikâyenin sonunda çocuğun kendini suya bıraktığı esnada etrafında sarhoşların bulunmasına dikkat çeker. Nitekim hikâyede alkol, alkol kokusu, sarhoşluk, şiddet ve Orozkul kişisi toplumsal şuurun ve kültürel belleğin kaybını okura sunmak adına yaratılmış öğelerdir. Söz gelimi alkol kokusu, bu kaybı hatırlatan acı bir hatıra gibidir: "Yanına yaklaşınca çocuğun burnuna keskin bir alkol kokusu geldi. Bu iğrenç, keskin kokudan nefret ediyordu. Çünkü bu koku ona Orozkul'un kudurmuşluğunu ve zorbalığını, dedesi ile Bekey halasının çektiği acıları, bunların mutsuzluğunu hatırlatırdı." (Aytmatov 1999: 148). Bir bakıma bu ifadelerle içkinin insanı kötülüğe sevkettiği ve kendinden uzaklaştırdığı açıkça vurgulanır. Eserde alkol, geleneğin yitimini temsil eden metaforik bir öğe olarak ele alınmıştır.

Benzer şekilde *Kıyamət*'ta (Dişi Kurdu Rüyaları) da içki düşünme yetisinin kaybı, kişiyi kötüye sevk etme ve sosyal işe yaramazlık gibi özelliklerle ele alınmıştır. "Bazarbay içkili olmasaydı o seslerin geldiği yere gitmeden önce iyice düşünürdü. Ama votka etkisini göstermeye başlamış ve onun düşünme gücünü almıştı bile" (Aytmatov 2013: 282) örneğinde bahsedilen şuur kaybını dikkatlere sunar. Bu bağlamda yazar içkiyi kimliği tahrip etme yollarından biri olarak eleştirir: "İçki kadehi Abdias'ın sınıksız kapanan dişlerine çarpa çarpa kırıldı, ağzı yüzü kanamaya başladı. Kan karışan votkayı tükürüyor, ellerini ayaklarını kullanarak içmemek için diretiyor, çırpınıyor, Mişas ve Kepa da döve döve ağzına zorla döküyorlardı içkiyi." (Aytmatov 2013: 261) cümlelerinde görüleceği üzere Abdias'ın temsil ettiği "Biz" kimliği, Boss ve Boss gibi şuursuz kişilerce tehdit altındadır. Abdias'ın içkiyi tükürmesi ve içmeme çabası grup kimliğinin ve toplumsal aidiyetin bilincinde olarak "Biz"e sahip çıktığını somutlar. Korkmaz, Aytmatov'un anlatılarındaki içkiyi mitik dönemdeki bilinci silen "şiri" metaforunun dönüşümü olduğunu belirtir (2016: 112).

Kırgız edebiyatında bahsedilen şuur kaybının eleştirisi Aytmatov dışında başka yazarlar tarafından da gerçekleştirilmiştir. Tölögön Kasımbekov da bu isimlerden biridir. Kasımbekov *Kırgın* romanı, *Adam Bolgum Kelet* (İnsan Olmak İstiyorum) ve *Yetim* hikâyesi gibi eserlerinde içkiyi millî kimliğin karşısında yer alan bir unsur olarak ele almıştır. Uzunmaya bu eserlerde içkiyi kitlesel bir uyutma aracı olarak değerlendirmiştir (2022: 135-147). Buna *Yetim* hikâyesinden bir örnek vermek gerekirse hikâyedeki içki içen tipler sömüren, yozlaşmış ve çıkarıcı kişilerdir. Özellikle Çoro özelinde bunun bir kimliksizleştirme aracı olduğu açıktır. Hikâyenin küçük yetim çocuğu Kökö bu tahribata uğrar. Hikâyenin ayyaş, şuursuz kişisi Çoro'dur. Kökö'yü içmeye zorlar: "İç dediğim zaman içeceksin! Yoksa seni yumruğumla ezerim. Tamam mı! İç diyorum sana!" (Kasımbekov 2019: 26). Alıntıda da görüldüğü üzere Çoro, Kökö'yü kendiliğinden uzaklaştırmaya çalışan bir kişidir. Fakat Kökö, birey kimliğini koruyan bir tavırla "İçmeyeceğim!" (Kasımbekov 2019: 27) diyerek teklifi reddeder. Kasımbekov, diğer pek çok eserinde olduğu gibi hafıza ve bellek bakımından önemli bir kurgu ortaya koymuştur. Kökö ile "biz" kimliğinin vurgusunu yapan yazar, Çoro gibi kişileri "öteki" olarak eleştirmiştir. Bu noktada din için olumsuz bir nesne olan içki, unutturucu olmasıyla toplumsal aidiyetin ve şuurun karşısında yer almaktadır. Yazarın *Kırgın* romanında içkinin açık bir dille olumsuzlanmasının da sebebi budur. Uzunmaya'ya göre *Kırgın* romanında içki, negatif bir simge değerdir. Rusların müslüman Kırgızlara öğretme çabası güttüğü bu eylem, bir milleti bilinçsizleştirme faaliyetidir (2022: 145-146). Kasımbekov, bu eseri ile Çarlık Rusya'nın yapmış olduğu asimilasyona ve kimliksizleştirme hadisesine açık bir dille eleştiri getirmiştir.

Mar Bayciyev'in *Uzun Yol Treni* adlı dramasında da içki tüketiminin ulaştığı tehlikeli boyutlar ele alınmıştır. Dramada trendeki Çakırkeyif adındaki adamın alkolikliği ve düştüğü olumsuz durum tasvir edilmektedir.¹²

Sultan Rayev'in *Kün Karmagan Bala* (Güneşi Tutan Çocuk) hikâyesinde de içki içmek olumsuz bir eylem olarak ele alınmaktadır. Hikâyedeki sarhoşlar, köydeki eski mezarlığı yok etme niyetinde olan kişilerdir. "(...) Atalarımız buralarda yatıyormuş! Vah vah! Kadehlerimizi onların şerefine kaldırırsak bizden razı olurlar değil mi, deyip tekrar sallandı. "Bunları vermeselerdi nasıl gelirdik buralara? Haydi, şimdi sevap için birini paylaşalım..." -Sevap içinse içmek gerek. Sevap için zehir olsa içmek gerek." (Rayev 2022: 15) şeklinde mezarlıktaki kişilerin arasında geçen konuşmada görüldüğü gibi ölüm, mezar, sevap gibi dinî kavramlar dalga konusudur. Yazar bu kişiler yoluyla bu tarz tutum ve davranışları eleştirmektedir. Nitekim hikâyede bu altı adamı uzaktan izleyen sıçan ananın votka kokusundan rahatsız oluşu bu eleştiriye açıkça somutlamaktadır. Aytmatov'un *Ak Keme* (Beyaz Gemi) eserinde çocuğun içki kokusundan nefret etmesine benzer olarak Rayev'in bu hikâyesinde de içkinin kokusu hatırlama alanlarını tahrip etmekte ve kimlik ile aidiyet temellerini sarsmaktadır. Nitekim içki

¹² Ayrıntılı bilgi için bk. (Bayciyev 2022: 80-150).

kokusu kimlik tahribatına dair eylemlerin tekrarlanması ve canlandırılması anlamına gelir.

Beksultan Cakiyev'in *Yaydan Çıkan Nağmeler* adlı tiyatro eserinde ise içki, cellatları insan öldürmeye sevk eden, içlerindeki kötülüğü iyice açığa çıkaran bir içecek olarak ele alınır. Canalkıç adlı azrailin teşviki ile cellatların daha çok içki içmesi, olumlu olarak karakterize edilen Kambarkan'ın ölümüne sebep olur. Canalkıç "...biz içki verelim maymuna dönsünler! Cellatlara verin. Bir damla bile bırakmadan içsinler!" (Cakiyev 2016: 76) diye emir verir. Yazar bu durumu "*şeytanlar kımız tulumundan cellatlara içki koyar. Cellatlar sarhoş olup kudurmaya başlarlar. Şeytanlar üst üste içki koyarlar*" (Cakiyev 2016: 76) şeklinde tasvir eder. Bu belirtilen ifadeler içkinin olumsuzluğunu okura göstermek adına önemli ayrıntılardır. Nitekim söz konusu içki eylemi sonucu Kambarkan'ın ölmesi yazarın eleştirel söylemini gösterir.

Beksultan Cakiyev'in *Kalpler Kırılmasın* adlı tiyatrosunda da içki olumsuz olarak ele alınır. Eserde, yaşlı bir teyzenin "*Haylaz oğlumun başı kavgadan çıkmıyordu. Haytanım biriydi. İçki içti mi "hayatta gerçek yoktur!" diye bağırarak sokak sokak dolaşır, karşısına çıkanlara sataşır (kahkaha atar) Karısını her gün döverdi (kahkaha atar) (...) Ne diyordum, dövmeydiği kimse kalmadı. Hatta bana bile kaç defa elini kaldırdı, hatırlamıyorum! Tekme tokat döverdi! Ha-aa-ha! Bende de böyle bir gülme krizi var. Endişelenmeyin eskiden yoktu bu alışkanlığım (...)*" (Cakiyev 2016: 123-124) sözleri kimlik tahribine iyi bir örnektir. İçki, kişinin öz benliğini sarsan, kendiliğini unutturan, uyuşturan bir nesnedir. Dolayısıyla en kutsal varlık olan "anne"yi dahi unutturur ve onu yok sayar. Bir bakıma Kırgızlarda yaşlılara olan verilen öneme ve değere rağmen bu örnekte olduğu gibi annenin dövülmesi meselesini dile getirmesi, yazarın kimlik yitimine eleştirel tavrını ortaya koymaktadır. Nitekim yok sayılan/unutulan gelenekler o topluma ait bireylerin ontolojik kayıplarını da açığa çıkarır. Orozkul'da öne çıkan içki ve şiddet eylemi, zikredilen eserde de işlenmiştir.

1.3.2. Domuz Eti

Tügölbay Sıdıkbekov'un *Col (Yol)* adlı otobiyografik eserinde domuz etinin kâfirlerin yediği bir yiyecek olduğu ve haram olduğundan bahsedilir. Romanın baş kişisi Tügölbay'ın bu konudaki düşünceleri anlatıcı tarafından: "*...domuz etine elim değerse hemen kâfir olacaktım gibi içimde büyük bir korku var. Domuz eti haramdır. Onu kâfirler yer.*" şeklinde okura sunulur. Mayramgül Dıykanbay, romandaki bu detaylardan yola çıkarak Çarlık Rusya döneminde Türkistan topraklarına yerleşen Ruslar ile Kırgızlar arasındaki durumun betimlendiğini ifade eder (2021: 112). Nitekim Tügölbay'ın bu alıntıdaki tereddütü o dönem insanların bir gerçekliğidir. Başta domuz eti yemekten dahi çekinen Tügölbay'ın benliği romanın ilerleyen bölümlerinde dönüşecektir.

Mar Baycıyev'in *Uzun Yol Treni* adlı dramasında da domuz eti haram bir yiyecek olarak ele alınmıştır. Dramada genç bir adam aldığı sandviçte domuz eti olduğu için

yemek istemez. Aşır adlı adam “Sen namaz mı kıılıyorsun? Pek bir dindar göründün” (Bayciyev 2022: 88) diye şaşkınlıkla cevap verir. Delikanlı ise “...babam çok dindar, öğrenirse kızar (...) ben görmesem bile Allah görür der babam.” diye karşılık verir. Dramada dinî hassasiyetleri olan bu genç çocuk aynı zamanda basmacıları konu edinen bir filmde “basmacı” rolünü oynadığından bahseder. Yazarın eklediği bu detay da dikkat çekicidir. Nitekim basmacılar büyük ölçüde Sovyet dönemi eserlerinde dinî aşınılıkları ile konu edilmiş ve bu yönleri ile rejim karşıtı olarak kara propaganda ile dinci, bozuk kişiler olarak olumsuzlanmıştır (Şener 2023: 180).

1.3.3. Olumsuz Tutum ve Davranışlar

Mukay Elebayev’in *Uzak Col* (Uzun Yol) adlı romanında Mamirmazin adlı moldo din adamı olmasına rağmen dine karşıt uygulamalarda bulunur. Buna bir örnek olarak zalimliğini ve hırsızlığını vermek gerekir. Mamirmazin kölesi Mukay’a eziyet eder onu sürekli döver ve ona “kâfir” diye seslenir. “*Koyunu getir, Allah affeder*” (Elebayev 2015: 108) diyerek gece yarısı gizlice başkasının koyununu keser. Aslında haram lokma yemenin günah olduğunu iyi bilmektedir. Onun bu olumsuz karakteri Çarlık rejiminin Kırgızlara uygulamaya başladığı politikanın bir görünümünü ortaya koyar. Olumsuz bir din adamı olarak karakterize edilmiştir. Bir bakıma Mamirmazin Kırgız edebiyatında daha sonraki eserlerde ortaya çıkacak közkamanların bir protitipi gibidir (Şener 2022: 245). Kırgız kimliğini zedeleyen, dini sömürü aracı olarak kullanan olumsuz bir tiptir.

Beksultan Cakiyev’in *Yaydan Çıkan Nağmeler* adlı tiyatro eserinde rüşvet, kıskançlık, öfke, kavga, ölüm, kibir, kötülük gibi dine karşıt tüm değerler, davranışlar, düşünceler Canalkıç tarafından benimsenmiştir. Canalkıç, “...merhametin sonu zararlıdır” (Cakiyev 2016: 71), “İnsanoğlu iyilik yapmaz, ancak hırsızlık yapar. Bugün çalmazsa yarın çalar. Belki eşyanı çalmaz, ama dileklerini çalar” (Cakiyev 2016: 143) diyecek kadar gaddar ve kötümser biridir. Canalkıç’ın canını alacağı bir ihtiyarla arasında geçen diyalogda ise rüşvet vurgusu dikkat çeker. Eserde şeytanlar Canalkıç’ı rüşvete sevk eder. Şeytanlar “rüşvet, rüşvet, rüşvet!” diye bağırır. Canalkıç ise “Rüşvet ise rüşvet! Bundan sonra o da hep olsun aranızda. Güçsüzlüğünü, çaresizliğini hissettiği yerde rüşvete kalsın insanın işi.” (Cakiyev 2016: 30) diye rüşveti meşrulaştırır. Malını üç oğluna paylaşılacak ihtiyar durumdan hiç hoşnut olmaz. Canalkıç bu teklifi ve tavrı ile adamın çocuklarını kavgaya sürükler. “Kavgaya tutuşmazlar mıymış? Tutuşsunlar. İnsan tabiatına kavga yakışır. Ham, ham!” (Cakiyev 2016: 30) diyerek bu kargaşadan zevk aldığını belli eder. Nitekim metnin sonunda kardeş kardeşle savaşıyor, şeytanlar, cellatlar kardeşlerden en masumunun canını alır. Yazar dinî kavramlar üzerine kurguladığı bu eser ve Canalkıç tipi ile eleştirel bir söylem ortaya koymuştur. Toplumda bu tür olumsuz davranışların benimsenmesinin toplumu kötüye sevk edecek bir durum olduğunu anlatmak isteyen Cakiyev, toplumsal kimlik inşası için ideal bir insan tipi de örneklemek istemiştir. Tiyatronun sonunda yaşamını kaybeden Kambarkan esasen bu ideal insanı sembolize etmektedir. Yazarın, oyunun sonunu

ideal kahramanın ölümü ile bitirmesi kimlik yitimini imleyen metaforik bir anlam taşımaktadır.

SONUÇ

Kırgız edebiyatında dine ilişkin unsurlar, kültürün bir parçası olarak anlatı düzleminde dönüştürülmüş veya korunmuştur. Bu dönüştürme hareketi kimlik inşası ve kimliksizleştirme olmak üzere iki eksenle şekillenmiş olup edebî düzlemde Marksist-Leninist ideoloji bağlamında ortaya çıkan kimliksizleştirme çabasının yanı sıra kültürel kimlik inşa süreci de dikkat çekmektedir.

Sovyetlerin asimilasyon politikasına göre bir bireyin mevcudiyetini sarsacak en önemli unsurların başında inancı gelmektedir. Komünizmin afyon, sis ve aldatmaca olarak yok saydığı dinin yerini materyalist düşünce alır ve toplumda ateizmin yaygınlaştığı görülür. Bu sebeple sosyalist realizmi benimseyen yazarlar için ateizmin bir sorunsal olarak işlenmesi ve halka aşılması bir zorunluluk ve görevdir. Dinin kültürel bir yapı olduğunu kabul eden marksistlerce din tahribatı, bireyi geçmişin deneyimsel belleğinden koparma ve kimliksizleştirme yöntemidir. Bu anlayışı benimseyen yazarlar merkezin tahakkümü doğrultusunda *homo soveitica* uygun biçimde dini yozlaştırmaya yönelik bir söylem ortaya koymuştur. Olumsuz din adamları ve din karşıtı propaganda üzerinden din gericilik göstergesi olarak yansıtılır.

Yok edilmek istenen toplumsal şuuru ilk olarak birey bilincini koruyarak sahiplenen yazarlar ise, dini unsurları ve eleştirel bir söylemle dine karşı değerleri eserlerinde işlemiştir. Gelenekle bütünsellik taşıyan dinî pratikleri eserlerde ele alma, kendini arama veya kendini koruma biçimi olarak değerlendirilmelidir. Kırgız edebiyatında “biz” bilincini sahiplenme ve millî hafızayı koruma, din sorunsalı üzerinden de gerçekleştirilmiştir. Türk halklarının “biz” olmalarını engelleyen ve tarihsel/toplumsal katmanları boşaltmak isteyen politikadan korunma adına, tekrarlamayı canlı tutan edebiyat aracılığıyla kimlik inşası gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple ateizm Kırgız edebiyatında olumlanan bir sorunsal olarak ele alındığı gibi aksine eleştirilen ve “biz” bilincini korumak için kullanılan kimlik unsuru olarak da dikkat çeker. Eserlerde ele alınan eski Türk inancına ve İslamiyet’e ilişkin öğeler geleneğin sürdürümcülüğü adına önemlidir. Bu anlamda eserlerde özellikle yaşlıların kültürel kimliğin temsilcileri oldukları görülür. Örneğin Kazangap, Yedigey, Kaltay, Burmake Ana ve Ayşa Apa gibi aksakalların gelenek ve din ilişkisinde öne çıkması kuşkusuz tesadüf değildir. Gelenek, kurguda bilgelikleri ile öne çıkan bu saygın kişiler tarafından korunmaktadır. Bu sayede yazarlar kalemleri aracılığıyla kimliğin tahribatını engellemektedir. İslamiyet’e karşı değerler de benzer olarak kimliğin yozlaşmasını eleştirel şekilde eserlere yansıtmıştır. Eserlerde kimliğini yitirmek üzere olan genç kuşak ise, yaşlı dindar anne-babalarından çekinmeleri ile “biz”i yitiren birey bilincinin sancılarını ortaya koymaktadır. Bu yolla yazarlar okura kendinden uzaklaşmamak ve kendini korumak gerektiğinin mesajını vermektedir.

KAYNAKÇA

- ABDIKULOVA, R. (2014). "Kırgız Toplumunda Sufizm Geleneği: Örf-Adetlere ve Edebiyata Yansımaları". *SÜTAD*, 35: 513-531.
- AÇA, M. (2004). "Ortak Türk Kimliğinin Yeniden İnşası". *Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, IV/1: 27- 57.
- AKIN, C. (2021). "Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan". *Türk Yurdu*, 411: 57-62.
- ARTIKBAYEV, K. (2013). *XX. Yüzyıl Kırgız Edebiyatı Tarihi* (akt. Mayramgül Dıykanbay). Ankara: Bengü Yayınları.
- ASSMANN, J. (2015). *Kültürel Bellek*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ATEŞ, Ö. F. (2020). *Edebiyat ve İdeoloji: 1917 Sonrası Sovyet Edebiyatında Kimlik Yozlaşması: Azerbaycan Edebiyatı Örneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AYTMATOV, C. (1999). *Beyaz Gemi* (çev. Refik Özdek). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- AYTMATOV, C. (2001). *Gün Olur Asra Bedel* (çev. Refik Özdek). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- AYTMATOV, C. (2013). *Dişi Kurdun Rüyalari* (çev. Refik Özdek). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- BAYCİYEV, M. (2006). *Angemeler cana Povestter*. Bişkek: Sedep Fondusu.
- BAYCİYEV, M. (2022). *Dramalar I (Uzun Yol Treni, Gelin ve Damat)* (akt. Kemal Göz). Ankara: Bengü Yayıncılık.
- CAKİYEYEV, B. (2016). *Yaydan Çıkan Nağmeler*. Ankara: Türksoy.
- DANIKEYEV, Öskön (2012). *Tandalma Çıgarmaların Üç Tomduğu II Romandar: Kököy Kesti, Arman*. Bişkek: Turar Basması.
- DERVİŞCEMALOĞLU, B. (2017). "Ulusal Kimliğin İnşası Süreçlerinde Dilin ve Anlatıların Rolü". 1. *Uluslararası Dil Sanat ve İktidar Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. 83-92.
- DIYKANBAY, M. (2021). *Kırgız Romanı Başlangıçtan Bağımsızlığa (1917-1991)*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- ELEBAYEV, M. (2015). *Uzun Yol*. Ankara: Bengü Yayınları.
- ERCİLASON, K. G. (2017). "Ateist Bir Devlette Yaşayan Din: Sovyet Kırgızistan'ında İslam". *Türk Dünyası Araştırmaları*, 116/229: 51-70.
- ERDEM, M. (2005). *Kırgız Türkleri Dinî ve Sosyal Hayat*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- GÖMEÇ, S. (2002). *Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÖZ, K. (2022). "Mar Bayciyev'in Hayatı ve Sanatçı Kişiliği Üzerine". *Dramalar I (Uzun Yol Treni, Gelin ve Damat)*. Ankara: Bengü Yayıncılık, 7-33.
- GÜNGÖR, E. (2011). *Türkistan'da Fikir Akımları*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- GÜNGÖR, E. (2013). *Bozkırda Bir Ceditçi Kırgızistan'ın Rehberi İşenaali Arabayev*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- KASIMBEKOV, T. (2003). *Kırılan Kılıç I (Han Sarayı)* (akt. İbrahim Atabey, Saadetin Koç). Ankara: Yargı Yayınevi.
- KASIMBEKOV, T. (2019). *İnsan Olmak İstiyorum* (akt. Samet Azap). Ankara: Bengü Yayınları.
- KINACI, C. (2015). "Kazak Din Algısı ve Kazak Sovyet Romanında Din Karşıtı Propaganda". *Kazakistanın Madeni Jane Alevmettik Sayasıy Damuvındağı Dinnin Rolü* (ed. Z.K. Şaukenova vd.). İnstitut Filozofii, Politologii i religiovedeniya KN MON RK. 141-152.
- KINACI, C. (2016). *Kazak Edebiyatında İmaj ve Kimlik (1917-1991)*. Ankara: Bengü Yayınları.
- KİYAT, A. (2023a). *Kırgız Halk Hekimliği (Oş Bölgesi)*. Çanakkale: Paradigma Yayınevi.
- KİYAT, A. (2023b). "Kırgız Toplumunda Aksakal". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 12/3: 957-967.

- KORKMAZ, R. (2016). *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme ve Dönüş İzlekleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- KÖSOĞLU, N. (1995). *Millî Kültür ve Kimlik*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- MANN, S. (2004). *İdeoloji Olarak Din* (çev. Hülya Osmanağaoğlu). İstanbul: Aykırı Yayıncılık.
- MARAŞ, İ. (2002). *Türk Dünyasında Dinî Yenileşme*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- MARKS, K., ENGELS, F. (2013). *Din Üzerine* (çev. Kaya Güvenç). Ankara: Sol Yayınları.
- MAVLYANOV, C. (1968). *Açık Asman*. Frunze: Kırgızistan Basması.
- LENİN, V. İ. (1955). *Din Cönündö*. Frunze: Kırgızistan Mamlekettik Basması.
- LENİN, V. İ. (2014). *Sosyalizm ve Din* (çev. Ömer Ünalın). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- LÖWY, M. (1996). *Marksizm ve Din* (çev. İrfan Cüre). İstanbul: Belge Yayınları.
- İNAN, A. (1976). *Eski Türk Dinî Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- JUSUBALİYEV, A. (2007). *Kırgızların İslamiyeti Kabulü*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- POLAT, K. (2005). *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- RAYEV, S. (2022). *Güneşi Tutan Çocuk* (akt. Kemal Göz). Ankara: Bengü Yayınları.
- RISBAYEV, S. (2021). "Meleğin Dönüşü". *Günüümüz Kırgız Öyküsü* (akt. Mayramgül Dıykanbay), İstanbul: Hece Yayınları, 127-136.
- ROY, O. (2005). *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi* (çev. Mehmet Moralı). İstanbul: Metis Yayınları.
- SIDIKBEKOV, T. (1966). *Zayıptar*. Frunze: Kırgızistan Basması.
- SMİTH, D. A. (1994). *Millî Kimlik* (çev. Bahadır Sina Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- SÖYLEMEZ, O., AŞLAR, H. (2009). *Çağdaş Kırgız Hikâyeleri Antolojisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- SÖYLEMEZ, O., AZAP, S. (2017). *Türk Dünyası Edebiyatları Şiir Çözümlemeleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- ŞAVK, Ü. Ç. (2002). *Kırgız Atasözleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞENER, A. (2022). *Sovyet Dönemi Kırgız Romanında İdeolojik Tipler*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ŞENER, A. (2023). "Sovyet Dönemi Kırgız Romanında Basmacı Hareketi". *Folklor&Edebiyat*. 113: 179-200.
- TANYU, H. (1978). *Türklerin Dinî Tarihçesi*. İstanbul: Türk Kültür Yayını.
- TÜRKOĞLU, İ. (2019). "Kırgızlar". *İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 62-64.
- UZUNKAYA, F. (2022). "Tölögön Kasımbekov Anlatılarında İnsanın İçindeki Vahşiyi Uyandıran Yönüyle ve Kitlesele Uyuşturma Aracı Olarak: İçki". *Bozkırım Sesi: Tölögön Kasımbekov* (ed. Orhan Söylemez, Samet Azap). Ankara: Bengü Yayınları.

İnternet Kaynakları

https://www.etymonline.com/word/identity#etymonline_v_1484. (14.07.2023).